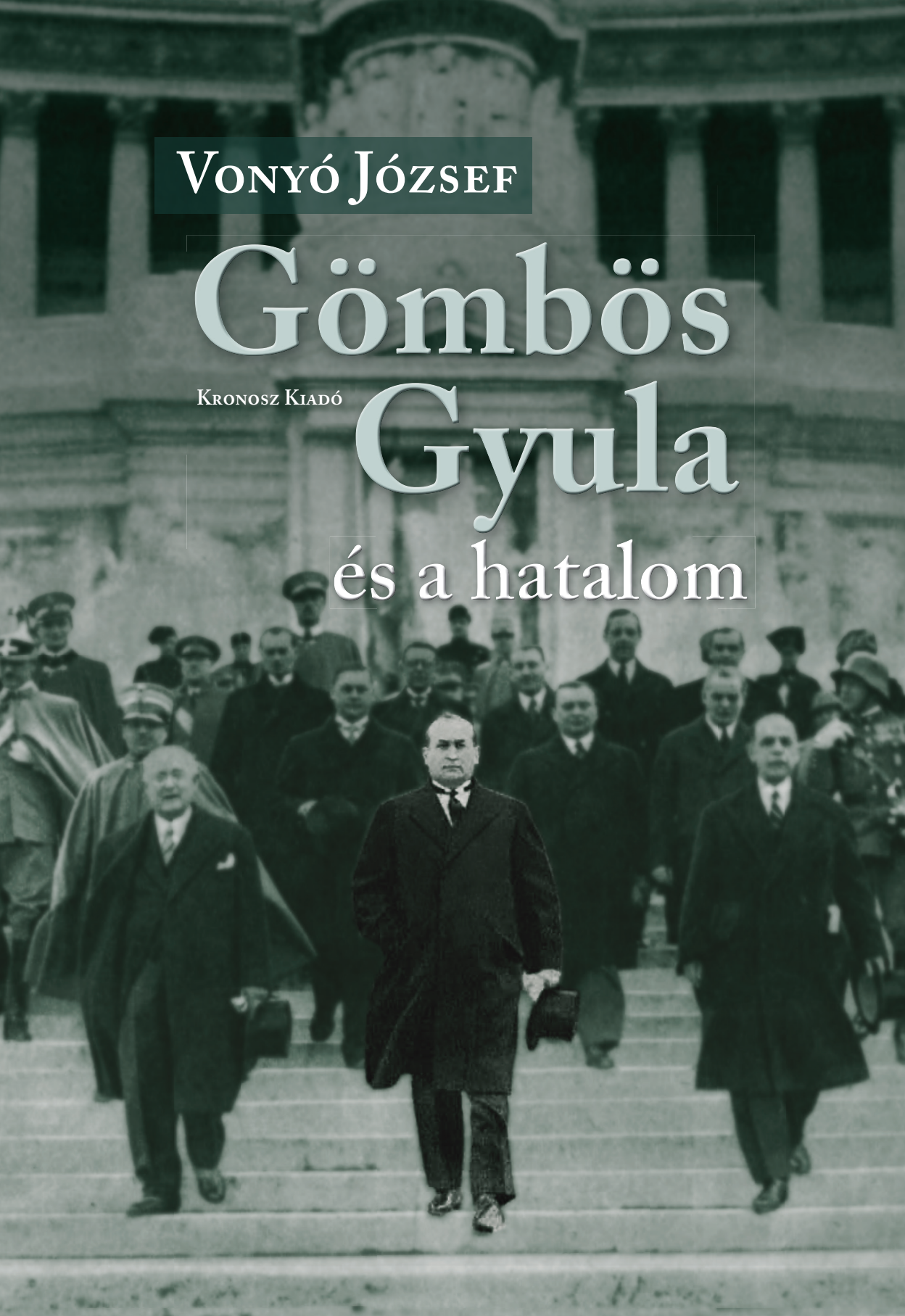

VONYÓ JÓZSEF

Gömbös Gyula és a hatalom

KRONOSZ KIADÓ

Vonyó József

Gömbös Gyula és a hatalom

*Mindazoknak, akiktől történelmet tanultam: tanárimnak,
kollégáimnak és okos kérdésekkel tanító tanítványaimnak*

VONYÓ JÓZSEF

GÖMBÖS GYULA ÉS A HATALOM

Egy politikussá lett katonatiszt

Kronosz Kiadó
2018

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában

2018-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-62-7

A névmutatót készítette, a szerkesztésben
és a képválogatásban közreműködött

ERŐSS ZSOLT

Olvasószerkesztő

BELLUS IBOLYA

Az angol nyelvű rezümét fordította

VARGA KRISZTINA

A borító a Tolnai Világlapja, 1934. március 21-i címlapképének
felhasználásával készült: Gömbös Gyula miniszterelnök és kísérete
Rómában, a Viktor Emánuel-emplékmű előtt (1934. március)

© Vonyó József

© Kronosz Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
BEVEZTÉS	13
A Gömbös-biográfia nehézségei – a forrásadottságokról	13
Módszertani megfontolások és közelítések	18
HÉROSZ VAGY SÁTÁN?	26
Gömbös a kortársak szemében	28
A szakirodalom Gömbös-képei – historiográfiai vázlat	44
GYERMEKKORI HATÁSOK	58
A falu első gyermeke	58
A nagy változás: Sopron	64
A pécsi hadapródiskola növendéke	71
Nemzet és falu – család és iskola	78
DERÉKBA TÖRT KATONAI PÁLYA	87
Csapatszolgálaton	88
Katonai iskolák: Bécsújhely, Budapest, Bécs	91
A háborúban: a fronton és a hátszágban	104
A politizáló katonatiszt	109
ELLENFORRADALMÁR A FORRADALOMBAN	119
Diplomáciai és minisztériumi szolgálat a Népköztársaságban	120
A MOVE élén	126
Bécsben – Szegeden – Budapesten	133
A forradalmak eseményeinek hatása Gömbös nézeteire	147

KATONATISZTBÓL POLITIKUS	150
A MOVE és a titkos társaságok	153
Miért politikus és nem katona?	175
Horthy, Bethlen és Gömbös	178
„PARKOLÓPÁLYÁRÓL” A HATALOMBA	186
A fajvédő csoport élén - a kormánypártban	187
A Fajvédő Párt vezére	205
Mi a fajvédelem?	220
Gömbös nézeteinek forrásai és helye a korabeli magyarországi antiszemita irányzatok között	236
A nagy kompromisszum: ismét a kormánypártban - és a kormányban	242
Századosként táborno­kok felett - a Honvédelmi Minisztériumban	253
Felkészülés a végrehajtó hatalom irányítására	276
„MINISZTERELNÖK AKARSZ-E LENNI VAGY VEZÉR?!”	281
A kormányfő a kormánypárt foglya	282
A kormányprogram - a Nemzeti Munkaterv	289
Ami a programból megvalósult - A Gömbös-kormány bel- és külpolitikája	295
Külpolitika a revízió és a gazdaság szolgálatában	296
Az ország belső élete és a kormánypolitika	311
<i>Gazdaság- és szociálpolitika</i>	311
<i>Kultúrpolitika „az egységes magyar világnézet” jegyében</i>	329
<i>„Az uralkodó lelki válság leküzdése”</i>	339
A miniszterelnök és a zsidókérdés	344
A kitörés megalapozása	351
A Nemzeti Egység Pártja	352
<i>Mozgalom vagy párt?</i>	356
<i>A tagság</i>	357
<i>A párt szervezete</i>	363
<i>Vezetők és hatáskörök - a gömbösi célok szolgálatában</i>	375
A kormánypárt és a társadalmi szervezetek	380
Politikai szövetségesek keresése	394
A fordulat ígérete: az 1935. évi képviselőválasztások	409

Elitváltás az állam szerveiben	422
Új „reformlendület”	435
Nemzetszervezés, nemzetnevelés	443
Pártidentitás - nemzeti identitás - „új magyar állam”	461
A „Nemzeti Egység Vezére”	464
Ellenzéki nyomás és konfliktusok a kormánypártban	480
Bukás helyett halál	495
GÖMBÖS-KULTUSZ - HALÁLA UTÁN	504
GÖMBÖS A MAGÁNEMBER ÉS A POLITIKUS	515
A magánember - család, barátok, hétköznapok	515
Milyen politikus volt Gömbös?	532
Másolt-e Gömbös, vagy „magyar úton járt”?	532
Hérosz vagy sátán? Politikus vagy katona?	558
ZÁRSZÓ	573
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM	577
Rövidítések	577
Levéltári források (rövidítések)	578
Sajtó	579
Internetes források	580
Publikált források és irodalom	580
Korabeli kiadványok, dokumentumok	580
Forráskiadványok, adattárak, lexikonok	583
Naplók, emlékiratok, interjúk	586
Feldolgozások	589
ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE	615
NÉVMUTATÓ	627
SUMMARY	635

ELŐSZÓ

Gömbös Gyulát – Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök mellett – a két világháború közötti Magyarország harmadik legbefolyásosabb politikusaként tartják számon. Okkal. Ezekben az évtizedekben ők gyakorolták a legnagyobb hatást az ország politikai viszonyainak, s ennek nyomán a társadalom egész életének alakulására. Más és más módon. Bethlen egyrészt az államszervezetet és a gazdaságot rekonstruálta a háborús vereség, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni béke következtében kialakult új helyzetben, másrészt meghatározó lépéseket tett az önállóvá váló kis ország Európa új rendjébe történő beilleszkedése érdekében. Horthy – kormányzói tisztsége és széles körben élvezett tekintélye révén – mintegy a rendszer szimbólumaként volt a stabilitás legfőbb biztosítója. Gömbös jelentőségét elsősorban az adta, hogy – részben a két politikustárssal azonos, vagy legalább elemeiben hasonló célokat követve – haláláig a bethleni rendszert megváltoztatni akaró nemzeti (jobboldali) radikális irányzat vezető személyisége, „vezére” volt. Jelentős hatást gyakorolt társadalmi csoportok nézeteinek, politikai mentalitásának alakulására. Nemcsak tetteivel és politikai gyakorlatával, hanem az utóbbiakat meghatározó és általa – inkább élőszóval, mint írásban – hirdetett politikai felfogásával is. Megítélésük máig vita tárgya. Kiváltképp Horthyé és Gömbösé. Ez is indokolja, hogy majd két évtizeddel Gergely Jenő két életrajzi kötete¹ után ismételten mérlegre tegyük életpályáját, politikai tevékenységét és annak hatásait. Továbbá az, hogy a történelmi kutatás olyan új és fontos adatokkal, összefüggésekkel gazdagította ismereteinket, melyek az említett munkák megjelenése óta láttak napvilágot, illetve a korábbi Gömbös-biográfusok azokra nem fordítottak figyelmet.

Könyvem egy 2016 novemberében megvédett akadémiai doktori disszertáció javított, kiegészített változata, több mint két évtizedes kutatómunka

.....
¹ GERGELY 1999; GERGELY 2001.

eredményeinek összegzése. E részeredmények két nagyobb forrásközlésben² és számos tanulmányban jelentek meg, melyek egy részét önálló tanulmánykötetekben is közreadtam.³ Közvetlen előzménye egy rövidebb, népszerű biográfia, mely a Napvilág Kiadó felkérésére készült.⁴

A kutatás során jelentős mennyiségű levéltári, könyvészeti és sajtóanyagot kellett feltárni és feldolgozni. A munka elkészítéséhez szükséges anyaggyűjtésben nyújtott segítségért köszönet illeti számos közgyűjtemény munkatársait: az Országos Széchényi Könyvtárban Baumgartner Bernadettet és Hanák Lucát, a PTE Egyetemi Könyvtárának különböző részlegeiben Schmelzer-Pohánka Évát, Radványi Ferencet, Szeberényi Gábort, Kiss Zoltánt és Horváth Klárát. A Baranya Megyei Levéltárban különösen az egykori igazgatót, Szita Lászlót, továbbá Tegzes Ferencet, a Vas Megyei Levéltárban Tilcsik Györgyöt, a Soproni Városi Levéltárban Krisch Andrást és Csekő Ernőt, a Soproni Múzeumban Tóth Imrét, a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtárában Káldy Zsuzsannát, és további levéltárak, könyvtárak munkatársait, akik kezembe adták a Gömbös pályája minél teljesebb megismeréséhez szükséges dokumentumokat. Eröss Zsolt dokumentumok és képek, néhai Gömbös Tamás pedig a család történetére vonatkozó dokumentumok és kéziratok átadásával járult hozzá a kötet elkészítéséhez. Köszönettel tartozom dr. Vitéz Jánosnak, aki lehetővé tette közgyűjteményekben nem elérhető, csupán magánkiadásban, a családtagok tulajdonában lévő összeállításának felhasználását, továbbá tulajdonában lévő fotókat bocsátott rendelkezésemre és szóbeli közlésekkel is gazdagította ismereteimet.

A kézirat véglegesítését segítették azok a hasznos szakmai észrevételek, kritikai megjegyzések és javaslatok, amelyeket különböző fórumokon – kéziratvitan, a doktori disszertáció opponenseként, előadásokat követő kérdések és észrevételek formájában, recenziókban – szóban és írásban fogalmaztak meg kollégák: Agora Zsuzsanna, Bálint Ágnes, Egry Gábor, Eröss Zsolt, Földes György, Gyarmati György, †Harsányi Iván, Ignác Károly, Konok Péter, Ormos Mária, Pritz Pál, Romsics Ignác, Szász Zoltán, Takács Róbert, Tomka Béla, Vida István, Zeidler Miklós. A szerző hálával tartozik Gellériné Lázár Mártának a Napvilág Kiadó által megjelentetett kézirat rendkívül gondos és precíz szerkesztői munkájáért, amelynek számos fejezete változatlan formában lett e kötet szövegének része. Nemkülönben Bellus Ibolyának és Eröss Zsoltnak, akik a végleges kézirat textusát gondozták hasonló színvonalon.

² *Gömbös pártja* 1998; *Gömbös* 2004.

³ VONYÓ 2001a; VONYÓ 2012a.

⁴ VONYÓ 2014.

A könyv megalkotását segítette az NKA kutatói támogatása. És végül köszönettel tartozom a Kronosz Kiadónak azért, hogy lehetőséget biztosított az egykori miniszterelnökről felhalmozott és összegzett ismeretek közreadására.

Pécs, 2017. október

Vonyó József

BEVEZETÉS

A Gömbös-biográfia nehézségei – a forrásadottságról

Ellentmondásos feladatra vállalkozik, aki teljes értékű áttekintést kíván adni Gömbös életéről és politikájáról. Nem csak hőse személyiségének és politikusi működésének ellentmondásos volta miatt. Azért is, mert a pálya egyes szakaszaiban nem vagy csak töredékesen támaszkodhat eredeti, megbízható forrásokra.

A majdani miniszterelnök nem írt naplót – legalábbis nem maradt fenn utána. Mint látni fogjuk, egyéniségétől távol állt napi élményeinek papírra vetése. Esetleges memoárja megírásában – ha egyáltalán szándékában állt – megakadályozta a miniszterelnöki tisztség betöltése közben bekövetkezett korai halála. E tekintetben csupán egyetlen, 1920-ban megjelent munkájára támaszkodhatunk, amelyben röviden összegezte a háborút, a forradalmak és az ellenforradalom kezdetén kifejtett tevékenységét, s ezeket motiváló gondolatait.⁵ Ugyancsak hiányolhatjuk levelezését, amely – általa vagy partnerei által – összegyűjtve szintén nem maradt az utókorra. Ennek csak töredékei, egyes szórt darabjai maradtak fenn, zömmel mások – politikustársai, illetve barátai (például Bethlen István, Hóman Bálint és Kozma Miklós) – iratai között, különböző levéltári fondokban, illetve az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.

Semmiféle eredeti dokumentum nem őrzi helyzetének, magatartásának elemeit és jellemzőit a Murgán töltött első nyolc és fél évéből. Soproni iskoláiból is csak szórványosan találhatunk – igaz, fontos adatokat tartalmazó – iratokat, kiadványokat a Győr-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltárában, a Soproni Evangélikus Levéltárban és az egykori líceum utódintézménye, a Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Szakképző Iskola könyvtárában. A pécsi Honvéd Hadapródiskola dokumentációja a város szerb megszállásának áldozatává vált,⁶ s későbbi katonai iskoláiról, illetve szolgálatairól is több-

⁵ GÖMBÖS 1920.

⁶ GARAY 1939. 6.

nyire csak áttételes információkkal rendelkezünk. Önálló pártja, az ellenzéki Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt történetéről és működéséről, egyáltalán az ellenzékben töltött években kifejtett tevékenységéről is jobbra csak vezetőinek különböző fórumokon elhangzott és a sajtóban közölt beszéldeiből tájékozódhatunk. E hiányokat részben pótolja fiának, Gömbös Ernőnek a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hagyatéka.⁷

Gazdag, nyomtatásban megjelent és levéltárakban őrzött forrásanyag áll viszont rendelkezésünkre képviselői működése,⁸ kormányfői és honvédelmi miniszteri tevékenysége,⁹ továbbá a Nemzeti Egység Pártja (NEP) tekintetében. Az Országos Központi Pártiroda irattára nem maradt fenn, ez valószínűleg a háború éveiben vagy 1945 után semmisült meg. A pártszervezéssel és a NEP működésével kapcsolatos központi és helyi dokumentumok egy része vidéki levéltárak (MNL Baranya Megyei, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei, Békés Megyei, Csongrád Megyei, Győr-Sopron Megyei, Hajdú-Bihar Megyei, Somogy Megyei, Tolna Megyei, Vas Megyei, Veszprém Megyei, Zala Megyei Levéltár) különböző fondjaiban (NEP-iratok, főispáni bizalmas és alispáni elnöki iratok, egyes NEP-vezetők személyi iratanyaga) lelhető fel. Közülük kiemelkedik a Baranya Megyei Levéltárban őrzött, ötdoboznyi, kompakt NEP-MÉP-iratanyag, melyben nemcsak a baranyai működés dokumentumai maradtak meg kivételes teljességben, hanem az országos központ kiadványai (szabályzatok, szervezési útmutatók, pártoktatási anyagok, elnöki és főtítkári körlevelek, a pártszervezetek és települések helyzetének rendszeres felmérését szolgáló kérdőívek) is. Ezek néhány, ott hiányzó darabját az Országos Széchényi Könyvtár, illetve az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményeiből lehetett pótolni. A NEP országos központjának dokumentumaiból alapos válogatás is megjelent.¹⁰

Gömbös politikai nézeteinek, illetve azok változásainak rekonstruálását nehezíti, hogy – alkataból következően – sohasem összegezte azokat rendszerezett formában, miként tették azt a radikális jobboldali politikai irányzatok más képviselői: külföldön például Mussolini *A fasizmus doktrínája* című lexi-

⁷ Hadtörténelmi Levéltár (HL) VII/252 – Gömbös Ernő százados hagyatéka.

⁸ Nemzetgyűlési, illetve országgyűlési naplók és irományok.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában: A Miniszterelnökség iratai 1867–1944 állag különböző fondjai (K 27 – minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek, K 26 – Központilag iktatott és irattározott iratok, K 35 – Gömbös Gyula, K 468 – Bethlen István és K 34 – Darányi Kálmán hivatalos és félhivatalos iratai), K 429 – Kozma Miklós iratai, P 1080 – Kozma család iratai, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban VII/252 – Gömbös Ernő százados hagyatéka és a Honvédelmi Minisztérium elnöki iratai.

¹⁰ *Gömbös pártja* 1998.

kon-szócikkben¹¹ és Hitler a *Mein Kampf*-ban,¹² vagy Magyarországon Szálasi Ferenc több munkájában, naplójában¹³ is. Gömbös nem volt elméleti ember, s láthatóan nem lelte örömét az írásban, ellentétben barátaival, például Zsilinszky Endrével, Eckhardt Tiborral vagy Kozma Miklóssal. Gondolatait szívesebben ismertette szóban. Szeretett beszélni – társaságban és nyilvános rendezvényeken egyaránt.¹⁴ A hivatalos megszólalás feladatává is vált azt követően, hogy képviselőként, pártvezérként, majd miniszterként és miniszterelnökként politikai közszereplővé vált. Nézeteinek rekonstruálását ezek a beszédei, illetve kisebb számban brosúrai, újságcikkei, sőt rádióinterjúi teszik lehetővé, amelyek bőséggel állnak rendelkezésünkre. Belőlük e könyv szerzője adott közre bőséges válogatást.¹⁵ A hivatalos – különösen miniszteri és miniszterelnöki pozícióban tett – megnyilatkozások tartalmát és hangnemét azonban erősen befolyásolták a pillanatnyi politikai körülmények, s az azokból fakadó taktikai megfontolások. Ezekben elhallgatott valós politikai céljait, akkor vallott tényleges, de nyilvánosságra nem hozható gondolatait bizalmas beszélgetésekben minden bizonnyal megosztotta barátaival, közvetlen munkatársaival, amelyek írásos nyomát azonban – napló és levelezés hiányában – nem találjuk. A Gömböstől származó feljegyzések, illetve a levéltári források hiányait interjúkkal és mások memoárjaival lehet(ne) pótolni.

Az időbeli távolság miatt nyilván nem támaszkodhatunk a 80–130 évvel ezelőtt élt kortársakkal készített interjúkra. Közvetve azonban igen. Révay József 1934-ben megjelent Gömbös-életrajza¹⁶ – igaz, csak részben – pótolja e hiányt. A kiváló író, tudós, egyetemi tanár láthatóan gondos és szakszerű anyaggyűjtése kiterjedt a családtagokkal, pályatársakkal, egykori tanárokkal, tiszt- és iskolatársakkal, gyerekkori játszópajtásokkal készített interjúkra is. Jóllehet a munka műfajából fakadóan forrásaira nem hivatkozik tételesen láb- vagy végjegyzetekben, ám Gömbös élete és tevékenysége egyes szakaszainak ismertetése kapcsán tett utalásai, dokumentumidézetei igazolják, hogy levéltári kutatásokkal is megalapozta állításait. Mindezek révén könyve hiánypót-

¹¹ MUSSOLINI 1932. 847–851.

¹² Hitler, Adolf: *Mein Kampf*. A munka számos kiadást ért meg.

¹³ Szálasi Ferenc: *A magyar állam felépítésének terve*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933; *Uő: Cél és Követelések* Budapest, 1935; *Uő: Út és Cél*. In: *Szálasi Ferenc alapvető munkája és a munkás-, paraszt- és értelmiségi nagytanácson elmondott beszédei*. Munkro/Boune Aires, 1959.

¹⁴ A liberális újságíró maliciózus megjegyzése szerint Gömbös miniszterelnök „szája sokkal többet volt üzemben, mint amennyihez a magyar kormányférfiak hozzászoktattak bennünket”. ZSOLT 1992. 117.

¹⁵ Gömbös 2004.

¹⁶ RÉVAY 1934.

ló információkat s egy kulturált, tapasztalt író-tanár-tudós alapos megfigyeléseit tartalmazza. Révay a kötetet megjelentető Franklin Társulat irodalmi titkáráként, munkaköri kötelesség gyanánt – minden bizonnyal a Gömbös vezérelte kormánypárt vezetésétől érkezett megrendelés alapján – írta meg terjedelmes, méltató életrajzát az akkor regnáló miniszterelnökről.¹⁷ Ennek lenyomata, hogy már a fejlődő gyermek, majd ifjú változó megnyilvánulásaiiban – a negatívokban is – a leendő politikus, a vezéri szerepre alkalmas és méltó államférfi jellemvonásait láttatja. Ha azonban ezekről lehántjuk a megrendelők nyilvánvaló elvárásainak megfelelően kialakított, sokszor torzító hatású, túlzóan méltató értékeléseket, komoly segítséget kapunk Gömbös élete néhány szakaszának, illetve részkérdésének valóságghú rekonstruálásához, személyiségének megismeréséhez.

Hasonló segítséget jelentett Gömbös anyai őseinek, gyermekkora társadalmi környezetének feltérképezéséhez egy családi adatgyűjtemény, illetve szerzőjének szóbeli információi. Az oldalági rokon leszármazott, dr. Vitéz János vegyész mérnök különösen alapos és kiterjedt forrásfeltárás (németországi és magyarországi levéltári kutatás, családi dokumentumok és emlékezések, gazdag fotóanyag összegyűjtése révén) rekonstruálta a több ágból álló tágabb családot, benne Gömbös anyai rokonságának történetét.¹⁸

Fontos információkat tartalmaznak, s ezáltal jelentős segítséget adnak a biográfus számára azok a szép számban olvasható memoárok és naplók, melyekben politikai pályatársak és riválisok, írók és más közszereplők rögzítették, s tették közzé emlékeiket, korabeli vagy az emlékezés idejére kialakult véleményüket Gömbös életének egy-egy szakaszáról, politikájának egészéről vagy egyes elemeiről, illetve azok hatásáról, társadalmi fogadtatásáról. Különösen fontosak azok feljegyzései, akik hosszabb vagy rövidebb ideig közvetlen munkatársai, barátai voltak, illetve akikkel tisztségeik révén volt közeli kapcsolatban. Informatív értékük okán közülük is ki kell emelnünk Kozma Miklós,¹⁹ Antal István²⁰ és Lázár Andor²¹ munkáit, amelyek nemcsak véleményeket, hanem hiánypótló és ezért nélkülözhetetlen adatokat is tartalmaznak Gömbös

¹⁷ RÉVAY 2007. 103.

¹⁸ *Árnyak könyve*. Dr Vitéz János okleveles vegyész mérnök (szül.: 1941, lakás: 8400 Ajka, Semelweis u. 5. 2/p. 1/1.) Gömbös édesanyja testvérhúgának, Neller Jánosné Weiczelt Erzsébetnek a dédunokája. A rendkívül adatgazdag és informatív, a családi fotók mellett számos eredeti dokumentum kópiáját is tartalmazó kötet csak néhány tucat példányban készült a családtagok számára. Forgalomba, illetve közgyűjteményekbe nem került.

¹⁹ KOZMA 1933.

²⁰ *Antal [kézirat]*. Nyomtatásban csak fontos részleteit jelentette meg Gergely Jenő: *Antal* 2004a és *Antal* 2004b. A forrásközlés értékeléséhez lásd VONYÓ 2005b. 308–315.

²¹ LÁZÁR 1995.

politikai pályaképeinek megrajzolásához, nézetei alakulásának és mentalitásának megismeréséhez és megértéséhez. Kozma emlékiratából elsősorban Gömbösnek a forradalmak és az ellenforradalom kezdeti időszakában kifejtett tevékenységét, illetve tanúsított magatartását ismerhetjük meg. Ennél is nagyobb jelentősége van annak a hatalmas forrásértékű, Kozma későbbi napló-feljegyzéseinek töredékeit is tartalmazó dokumentációnak, amelyet az egykori harcostárs, majd az MTI és a Magyar Rádió elnöke, 1935 márciusától pedig a Gömbös-kormány belügyminisztere az utókorra hagyott, s a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában kutatható.²² Ennek felhasználását megkönnyíti Ormos Mária kiváló életrajzi munkája, amelyben a teljesség igényével dolgozta fel a gazdag dokumentumegyüttest, miközben különös figyelmet fordított Kozma és Gömbös viszonyára, illetve utóbbi politikai működésére – különösen miniszterelnöksége idején.²³

Ez utóbbi időszak fontos részleteit, Gömbös korabeli megnyilatkozásait és mentalitását ismerhetjük meg Antal és Lázár emlékezéseiből. Utóbbi Gömbös honvédelmi államtitkári és miniszteri időszakáról is szolgáltat fontos adatokat. A többi memoár és napló értékelésétől most eltekintve Bethlen István²⁴ és Horthy Miklós²⁵ emlékiratait emeljük még ki. Jóllehet a fentieknél jóval kevesebb konkrét információt tartalmaznak, a Gömbös politikai pályáját döntően befolyásoló kormány- és államfő utólagosan megfogalmazott, tömör véleményének és értékítéleteinek figyelembevétele azért fontos, mert lényegében Gömbös egész politikai pályafutása során kapcsolatban volt velük – még ha időben változott is ennek a jellege és intenzitása.

Az életpálya és Gömbös személyisége alakulásának, politikai tevékenységére gyakorolt hatásának rekonstruálásához jelentős segítséget nyújt a gazdag korabeli sajtó. Kutatásaimat – hasonlóan a levéltári anyag feltérképezéséhez – e tekintetben sem korlátoztam a központi lapokra, hanem a vidéki újságok viszonylag széles körét is igyekeztem bevonni vizsgálatomba.

E vázlatos, inkább csak példaként említett elemekből álló felsorolás is jelzi: a hiányok ellenére is bőséges anyag áll a kutató rendelkezésére – csak éppen nem egyenletesen, a pálya minden korszakára és szegmensére kiterjedően. E hiányok és további szempontok is szükségessé teszik, hogy a szokványos történetírói módszereken túl, szélesebb körben gondoljuk végig a metodikai lehetőségeket, az alkalmazható és alkalmazandó módszereket.

²² MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai

²³ ORMOS 2000.

²⁴ BETHLEN 1944.

²⁵ HORTHY 1990.

Módszertani megfontolások és közelítések

Mindenekelőtt jeleznem kell, hogy nem szokványos, az életpálya vagy annak egy (például a politika porondján eltöltött) szakasza mindenre kiterjedő ismertetésére törekszem. Miként azt a kötet címe is jelzi, vizsgálódásom középpontjába Gömbös Gyula hatalomhoz fűződő viszonyát kívánom állítani, azt igyekszem feltárni és bemutatni, az ezzel kapcsolatos kérdésekre keresem a választ. Milyen indíttatásból, milyen hatásokra törekedett mindenáron hatalmi pozícióba jutni? Milyen szerepe volt ebben személyiségének, s mennyiben függött ez azoktól a társadalmi, politikai körülményektől, amelyekben tevékenykedett? Mit kívánt elérni a hatalom birtokában, s célja megvalósítása során milyen eszközöket, módszereket alkalmazott? Nem utolsósorban: milyen hatása volt hatalomgyakorlásának szűkebb és tágabb környezetére – miniszterelnökként az egész ország életére?

Egy politikus tevékenységének hatását és jelentőségét számos tényező befolyásolja. Függ a történeti szituációtól, azoktól a nemzetközi és hazai viszonyoktól, melyek kihívások elé állítják, s függ magától a személyiségtől. A személyt illetően meghatározó jelentőségű a politikai hitvallás, mely determinálja céljait. Aztán felkészültsége – kettős értelemben. Egyrészt az a tudásanyag, amelyet felhalmozott a gazdaság, a társadalom, az államszervezet működéséről, a kulturális élet természetéről, a nemzetközi hatalmi viszonyok alakulását formáló tényezőkről, mindarról, amit egy sikeres politikusnak ismernie kell. Másrészt azoknak a képességeknek, illetve annak az eszköztárnak a birtoklása, amelyek segítségével ismereteit kamatoztathatja politikai céljai megvalósítása érdekében. Itt éppúgy szó van a politika fortélyaiban való jártasságról, mint arról, miként tud szót érteni emberekkel, társadalmi csoportokkal, s miként tud hatni rájuk – elfogadtatva velük saját nézeteit. De nem csak ezen. Személyisége is jelentősen befolyásolja azt. Utóbbi viszont nem csak, sőt, nem is elsősorban genetikai tényezők határozzák meg. Sokkal inkább a környezeti hatások: a családi és iskolai nevelés, a tanult szakma tartalma, a szűkebb (a baráti kör, egyesületek, pártok, a település miliője stb.) és a tágabb társadalmi környezet (az ország társadalmi-politikai viszonyai, az uralkodó kulturális és szellemi irányzatok, a korabeli nemzetközi trendek – ahogy az ő korában fogalmazták: a korszellem). Továbbá a mindezek körében meghatározó szerepet játszó személyiségek, akik példaképei lehetnek egy cseperedő gyermeknek, egy kibontakozó személyiségű ifjúnak, vagy akár egy pályája csúcsára érkező politikusnak is. Mindezen tényezők hatásainak érvényesülését persze nemcsak önnön tartalmuk határozza meg, hanem a „befogadó” személyisége is, melyet korábbi, hasonló tényezők is formáltak.

Bármennyire is egy fő szempontra koncentrálunk, elkerülhetetlen az életút és a politikai pálya sarkpontjainak, legfontosabb eseményeinek számbavétele. Ezeket azonban többnyire csak támpontként kívánjuk vázlatosan ismertetni, helyenként csupán felvillantani. Azért is, mert számos korábbi munkából ismerhetők. Inkább arra törekszem, hogy bemutassam, milyen ismereteket szerzett, hogyan vélekedett Gömbös a magyar társadalom életének, az ország belső és külpolitikai helyzetének különböző kérdéseiről, s erre vonatkozó nézetei miként alakultak élete, politikai pályája különböző szakaszaiban. De nem csak – sőt, nem elsősorban – *ismertetni* akarjuk gondolatait, s azok által motivált tetteit. Mindenekelőtt *megérteni* kívánunk. Megérteni, hogy miért az adott szavakat mondta ki, miért az általa elkövetett cselekedeteket választotta egy adott szituációban. Azaz jobban érdekel bennünket a „miért?” a „mi”-nél. A tekintetben is: miért éppen ő vált ki és jutott vezető szerephez különböző szituációkban, holott az általa irányítottak között nagy számban akadtak magasabb rangú katonatisztek, majd nála sokkalta felkészültebb politikusok? A megértés azonban nem kritikátlan elfogadást jelent részünkről. Inkább azt a szándékot, hogy beleéljük magunkat hősrünk helyzetébe, s az ő korának viszonyait, az őt ért szellemi, egzisztenciális, érzelmi hatásokat mérlegelve ítéljük meg szavait és tetteit. A rendelkezésére álló lehetőségek, alternatívák ismeretében ítéljük meg, helyesen értékelt-e helyzeteket, s a következményeket tekintve megfelelő megoldásokat választott-e. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy egész politikai tevékenysége milyen folyamatokat generált, erősített fel vagy fojtott el – halála után is befolyásolva ezzel az ország sorsának alakulását. Ez pedig feltételezi egyrészt azt, hogy az életút kronológiai áttekintése közepette időnként kitérőt tegyünk, s nagyobb terjedelemben – esetenként időben vissza- és előre is tekintve – vizsgáljunk meg egy-egy kérdést. Másrészt nem elegendő a politikai élet központjaiban folyó tevékenységének, megnyilatkozásainak feltárása az ott keletkezett források (országgyűlési kiadványok, törvények, rendeletek, minisztertanácsi dokumentumok, központi pártiratok stb.) révén. Gömbös politikájának a társadalom egészére gyakorolt hatását a megyei, járási, községi közigazgatási szervek és a kormánypárt helyi szervezeteinek iratai, illetve a vidéki sajtó segítségével ismerhetjük meg.

A jelzett célok a szerkesztési elveknél fontosabb és szerteágazóbb módszertani igényeket is felvetettek. Mindenekelőtt azt: miként nyúlunk a témához? E probléma megoldása érdekében kétféle forrásból merítettem. Egyrészt a történeti életrajz módszertani irodalmából. Olyan munkákból, amelyek egy része elméleti igényrel közelíti meg a kérdést,²⁶ más elemeiben pedig egy-egy

.....
²⁶ KÖVÉR 2002; LEVI 2000; KÖVÉR 2014. 9–14.; LORIGA 2011; K. HORVÁTH 2011.

konkrét életrajz megírásának tapasztalatait adták közre a szerzők.²⁷ Figyelembe kellett vennem, hogy az egyéni életpályák alakulására nagy hatást gyakorolnak a közösségek (rokoni kör, iskolai, társadalmi, politikai csoportok stb.), ezért az életrajz kapcsán sem kerülhető meg a kollektív biográfiák kérdése – még ha ilyen jellegű részletes elemzésre nem is kerül sor könyvemben.²⁸ A lehetséges megközelítések, alkalmazható fogások, módszerek széles tárházát kínálja az utóbbi években született, széles forrásbázisra épülő, korszerű szemléletű biográfiák a magyar és az egyetemes történelem fontos személyiségeiről – akár pozitív mintát mutatnak, akár elkerülendő csapdákat rejtenek magukban. Nagyobb hányaduk a tárgyalt személyiség miatt – ilyenek például a Gömbössel szoros kapcsolatban lévő Horthyról, Bethlenről, Kozma Miklósról, illetve Hitlerről és Mussoliniról stb. született munkák – ismeretanyaguk révén is az értekezés forrásbázisának fontos elemét képezi.²⁹

A felsorolt munkákhoz hasonlóan értekezésünk is *történeti* életrajz. Megírása során tehát elsősorban a történeti kutatás és szintézisalkotás módszertani eszköztárát használtuk. Ez határozta meg a szakirodalom, illetve a különböző típusú források (levéltári dokumentumok, sajtó, naplók és memoárok stb.) feldolgozása során alkalmazott kritikai módszereket. A szintézis megformálásakor – főként forrásbázisunk említett hiányosságai miatt – egyes problémák megoldása során szerepet kapott az analógia. A Gömbös politikájának értékelése körüli viták, mindenekelőtt amiatt, hogy sokan napjainkig Mussolini és Hitler másolásával vádolják, támaszkodnunk kellett a komparatiztika nyújtotta lehetőségekre.³⁰

Tekintettel arra, hogy egy politikus személyiségét, szellemi, pszichikai, mentalitásbeli fejlődésének rejtelmét és társadalmi kapcsolatait – közvetlen és tágabb környezetének impulzusait személyiségjegyeinek, gondolkodásának, mentalitásának alakulására, illetve mindennek a társadalomra gyakorolt hatását, különböző közösségekkel kialakított kapcsolatát – vizsgáljuk, a szűkebben vett történeti megközelítésen túl elkerülhetetlen néhány fontos pszichológiai és szociálpszichológiai szempont figyelembevétele. Abból indultunk ki, hogy a személyiség kialakulásában a gyermekkori élmények játszanak meghatározó szerepet. Ezért

²⁷ ORMOS 1993a; KOVÁCS Á. 2011.; SZÜCS 2011.; VADERNA 2011.

²⁸ Lásd Kövér György: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: Kövér 2014. 373–387.

²⁹ Néhány példa a legfontosabbak közül: ABLONCZY 2005; GERGELY J. 2001; KÖVÉR 1998; L. NAGY 2006; ORMOS 2000a; ROMSICS I. 1991; SAKMYSTER 2001; TURBUCZ 2014; ORMOS 1994a; ORMOS 2000b; FEST 2003.; KERSHAW 2003; KERSHAW 2004.

³⁰ E tekintetben fontos és jól hasznosítható szempontokat adnak Tomka Béla módszertani írásai. TOMKA 2004; TOMKA 2005.

általános jellegű lélektani alapismereteken³¹ túl mindenekelőtt a gyermekkor,³² s ezen belül is kiemelten a kamaszkor jellemzőire³³ fordítottunk nagy figyelmet. Arra az időszakra, amelyben egyaránt fontos szerep jut a családnak, az oktatási intézményeknek és tanáraiknak, az iskolai és iskolán kívüli gyerekközösségnek. Ez feltételezte iskola- és oktatástörténeti munkák áttekintését.³⁴ Gömbös szakmai orientációjának alakulására jelentős hatást gyakorolt kamaszkori viszonya apjához, melynek értelmezéséhez egy klasszikus mű nyújtott hasznos segítséget.³⁵ E tekintetben különösen hasznosnak bizonyult egy német munka, amely általános pedagógiai kérdések tárgyalása keretében – többek között – Hitler gyerekkorával, szüleinek személyiségére gyakorolt hatásával is foglalkozik.³⁶

Részben más szempontok mérlegelését és módszerek alkalmazását igényli azoknak a foglalkozási, társadalmi, politikai stb. csoportoknak, illetve magatartásformáinak, reakcióinak elemzése és értékelése, amelyeknek Gömbös tagja volt, s ekként befolyásolták mentalitását, illetve amelyeket irányított, amelyekre hatni próbált. Ugyanez érvényes olyan fontos társadalmi jelenségekre, magatartásformákra, amelyek meghatározó jelentőségűnek bizonyultak Gömbös politikai pályája idején, s ezáltal politikusi mentalitása vonatkozásában is. E tekintetben fontos szempont az, miként hat a környezet az egyén identitásának alakulására, amelynek értelmezéséhez Pataki Ferenc tanulmánya jelentett fontos iránymutatást.³⁷ Közülük külön figyelmet érdemel az antiszemitizmus és vele összefüggésben a bűnbakképzés. E kérdésekben egyaránt számíthatunk szociálpszichológusok és a problémával foglalkozó történészek segítségére.³⁸ A kétféle – pszichológiai és történeti – módszerek együttes alkalmazásában segíti a kutatót a két tudományág egymásra utaltsága következtében néhány évtizede kialakult új tudomány, a történeti pszichológia,³⁹ és kiváltképp a pszicho-

³¹ E körben az alábbi munkák segítették a tájékozódásomat: BERNÁTH-RÉVÉSZ 1994; SCHEIER-CAEVER 2006.

³² Lásd COLE, M.–COLE, SH. 2006.

³³ Fontos információkkal szolgált az elemzéshez: RANSCHBURG 2013; RANSCHBURG 2009.

³⁴ MÉSZÁROS 1995; GARAY 1939.

³⁵ ERIKSON 1991.

³⁶ MILLER 1983. A Hitlerrel foglalkozó fejezet: *Die Kindheit Adolf Hitlers – vom verborgenen zum manifesten Grauen*. (169–231.) A könyvet Pukánszky Béla bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

³⁷ PATAKI 2001. 108–159.

³⁸ A bűnbakképzés társadalomlélektani összefüggéseiről lásd PATAKI 1993; CSEPELI 1990; PÓK 2010; PÓK 2013; LÁSZLÓ 2013; Kiss Zs. 2013.

³⁹ Ennek fontos munkái közül az alábbiakra támaszkodtam: HUNYADI 1998. különösen Hunyady György: Előszó. A politikai pszichológia: amit ők tudnak és mi nem. (11–15.); Münsterberg, Hugo: Pszichológia és történelem. (45–57.); Runyan, William M.: Vita a pszichobiográfiáról. (305–339.).

biográfiai szakirodalom.⁴⁰ Tanulással szolgálnak az e módszereket is hasznosító életrajzok, illetve azzal kapcsolatos tapasztalatok.⁴¹ Miként Kiss Zsuzsanna e téren új utakat kereső, a történész számára még eredményesebben hasznosítható szempontokat és módszereket felvető doktori disszertációja.⁴²

Fontos szempontokkal gazdagította a politikusi személyiség vizsgálatát Kornis Gyula 1933-ban megjelent nagy ívű, anno „A Magyar Tudományos Akadémia Nagyjutalmával koronázott műve”.⁴³ Kornis a politológia és a pszichológia határán mozgó elemzésében – az ókori görög klasszikusoktól Machiavelin át a kortárs szakirodalom feldolgozására alapozva – részletesen áttekinti a sikeres államférfitől elvárt tulajdonságokat, valamint az értelem és érzelem, az akarat szerepét a politikában. Könyve mondanivalójának, az államférfival szemben támasztott követelményeinek lényegét az alábbiakban foglalta össze előszavában: „Nem minden politikus államférfi, sőt: lehet valaki vezető politikus és mégsem valódi államférfi. A nagy államférfi egyszerre nagy ember is. Naggyá avatják őt erkölcsi vonásai: a hivatástudat tántoríthatatlan kötelességérzése, a politikai eszménynek való teljes odaadás, a politikai erősz, az akadályoktól vissza nem rettenő akaraterő, a mély felelősségtudat, melyet igazság- és szociális érzés kísér. [...] a hivatástudat teljesítésének, a politikai ideál megvalósításának legfontosabb eszközei: a sugalmazó és szervező erő s a valóságérzék, mely mindig világosan ítélő ész, ösztönös intuíció az állandóan gyarapított pozitív tudás eredménye.”⁴⁴

Kornis az idézetben szereplő elemek alapján formálta kétkötetes könyve szerkezetét. Fejezeteinek címei: *A politikai hivatástudat*, *A politikai eszménytudat*, *A politikai erősz*, *Az akaraterő*, *A felelősségérzés*, *A sugalmazó erő*, *Az emberismeret*, *A valóságérzék*, *A politikai lélek típusai*, *Az értelem a politikában*, *Az érzelem a politikában*, *Az akarat a politikában*, *A társadalmi rétegek lelki alkata*.⁴⁵

Ezek a szempontok Gömbös politikusi habitusának megítélését is döntő mértékben meghatározzák. A könyv azért is tanulmányos, mert az ő politikai pályája időszakában érvényes gondolkodást és értékrendet tükrözi, de a Kornis által megfogalmazott kritériumok – néhány más elemmel kiegészítve – ma is érvényesek. S nem kevésbé amiatt, hogy a soktucatnyi politikus között, akiket vizsgál és példaként említ a szerző, még az 1943-ban megjelent – igaz, válto-

⁴⁰ Kövér György: Pszichobiográfiai kísérletek. In: Kövér 2014. 217–299.; Kóváry 2014; Kóváry 2017; Bálint 2017.

⁴¹ Bálint 2012. Bevezetés. 13–21.; Bálint 2014.

⁴² Kiss Zs. 2011.

⁴³ Kornis 1943.

⁴⁴ Kornis 1943. I. köt. 31.

⁴⁵ Kornis 1943. Lásd a két kötet tartalomjegyzékét.

zatlan – második kiadásban sem bukkan fel Gömbös neve. Pedig Kornis az ő honvédelmi államtitkársága és minisztersége idején volt a kultusztárca államtitkára. Sőt, Bethlen kilépését követően tagja lett a NEP elnökségének is, ami által közvetlen munkatársává vált a pártvezérnek, jöllehet, ez nem jelentett mindennapi együttműködést.⁴⁶ Ez a momentum kimondatlanul is azt látszik jelezni, hogy Kornis nem tekintette a korabeli miniszterelnököt államférfinak. Ezt igazolják a halála után született értékelései, amelyekben elismeri Gömbös erényeit, de azokat a hiányosságait is jelzi, amelyek miatt nem felelt meg az általa megfogalmazott követelményeknek.⁴⁷

Gömbös politikusi működésének, habitusának jellemzői – többek között a tömegekre gyakorolt hatása nyilvános szereplései során, illetve a személyét érintő, általa is támogatott kultuszépítés – további részkérdések vizsgálatát is igénylik.⁴⁸ Az ő esetében is jellemző volt – mind az önmagáról általa mondottak, mind kultuszának formáit, módszereit tekintve –, hogy múltbéli hivatkozásokkal, azaz emlékezetkultúrához kapcsolható, identitásteremtő, -erősítő jelenségekkel igyekeztek építeni azt.⁴⁹

A Gömbös politikai tevékenységének keretétül szolgáló állami intézményrendszer, politikai pártok és egyesületek megkerülhetetlen és hangsúlyos vizsgálata politológiai, ezen belül kiemelten pártszociológiai és politikaelméleti megközelítést is igényel. Különös tekintettel arra, hogy az 1920–1930-as évek nemzetközi dimenziókban is jelentős változásokat hoztak a hatalmi struktúrák, a politikai ideológiák és pártok, azok szervezeti jellemzői, s mindezekkel összefüggésben a politikai jogok kiterjedése terén. Gömbös ebben a vonatkozásban is alapvető fordulatot kívánt végrehajtani Magyarországon, aminek egyik kulcseleme volt a kormánypárt és ez által a pártstruktúra gyökeres átalakítása. E törekvéseinek vizsgálata szükségessé teszi a releváns politológiai, politikaelméleti munkák fontos elemeinek felhasználását.⁵⁰ A politikacsinálás eszközeinek, módszereinek, illetve azok hatásainak értelmezéséhez a politikai antropológia nyújt segítséget.⁵¹

A többféle tudományág módszertanának párhuzamos használata nem jelenti azt, hogy a történeti szempont dominanciáját feladva átfogó interdiszciplináris elemzést készítenék, amelyben azonos súllyal szerepelnek az elté-

⁴⁶ Utóbbira lásd *Függetlenség* 1935. augusztus 13. 2.

⁴⁷ A részleteket lásd a *Gömbös a kortársak szemében* című alfejezetben.

⁴⁸ Ennek módszertani irodalmához példaként lásd GYÁNI 2007b; ORMOS 2012c; BLIESEMANN DE GEVARA-REIBER 2012.

⁴⁹ Ehhez lásd ROMSICS G. 2004a; ROMSICS G. 2004b; TURBUCZ 2009.

⁵⁰ BAYER 1998.; ORMOS 2009.; BAYER 1999.; BIHARI-POKOL 1992.; BAKK 2008; BAKK 2005.

⁵¹ *Politikai antropológia* 1997.

rő megközelítések. Még kevésbé azt, hogy pszichohistóriai vagy politológiai szakmunkát kívánnék az asztalra tenni. Ezért – hasonlóan a fenti vázlatos utalásokhoz – a fő téma kifejtése során sem bocsátkozom elméleti és módszertani fejtegetésekbe, s a sorolt módszertani munkákra is csak abban az esetben hivatkozom, ha a tételes idézés, vagy egy jelenség elemzése azt megköveteli. A bevezetőben pusztán a belőlük vett módszerek alkalmazásának jelzése miatt adok róluk áttekintést.

A történeti szempontú elemzés kapcsán külön ki kell térnem arra, hogy munkám fontos forrásaiban, a kortársi visszaemlékezésekben és a szakirodalomban megjelent szélsőséges vélemények⁵² legtöbbször nem jelentenek mást, mint egyoldalú ítélekezést. Olyan markáns ítéleteket, melyek Gömbös politikája egy-egy elemének kiragadása, illetve annak vagy egész tevékenységének ideológiai-politikai indíttatású, s ezért szükségszerűen torz értékelése alapján születtek. Meggyőződésem, hogy az egykori miniszterelnök – és mindenki más – személyiségéről, politikájáról és annak hatásáról, jelentőségéről csak akkor lehet reális értékelést adni, ha egész tevékenységét, szóbeli és írásbeli közléseinek, egyéb megnyilvánulásainak egészét megismerjük. És mind ezt nemcsak figyelembe vesszük, hanem megpróbáljuk megérteni is, miért úgy szólt, vélekedett, cselekedett az adott szituációkban. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy ne mai viszonyainkból kiindulva, ne csak saját értékrendszerünk szerint ítélekezzünk, hanem mindenekelőtt azt kutassuk: (1) milyen hatásokra alakult oly módon a vizsgált személy egyénisége, gondolatvilága; (2) az adott kor viszonyai között milyen lehetőségek álltak rendelkezésére, milyen mértékben ismerte, látta át és értékelte helyükön azokat; (3) szavai és tettei milyen reakciókat váltottak ki a társadalomból, annak különböző csoportjaiból, s – ami ennél is fontosabb – döntései miként befolyásolták azok életét. A szempontok persze számos további elemmel kiegészíthetők. A lényeg, hogy *saját korának viszonyai között* értelmezzük a vizsgált politikus (vagy más személy) *egész tevékenységét*.

Csak így érthetjük meg, hogy – jelen esetben Gömbös – miért úgy gondolkodott, miért úgy nyilatkozott, miért úgy cselekedett egy-egy esetben, ahogy tette azt. Azaz a megértés a fontos. *Megismerés* nélkül persze nem lehet *megérteni*. Hangsúlyozom azonban, hogy a megértés nem jelenthet feltétlen elfogadást, csak a cselekvő személy lehetőségeinek tükrében kialakított reális értékelést, amely egyaránt lehet elismerő vagy elítélő. De egyik végeredmény sem nélkülözheti az árnyalást, az összképtől elütő, de azt lényegében nem módosító részletek felmutatását.

.....
⁵² Ismertetését lásd a *Hérosz vagy sátán?* című fejezetben.

Ahhoz, hogy ezt sikerrel tegyünk, a rendszerváltás utáni időszak történetírásának tapasztalatai alapján indokolt, sőt, megkerülhetetlen egy szemléleti/módszertani kérdés felvetése. Gergely Jenő a maga Gömbös-képének kialakításakor abból indult ki, hogy őt is megilleti egy olyanféle árnyalt megítélés, mint amilyenben Bethlen Istvánnak vagy Teleki Pálnak része lehet. Az ő esetében sem „bűnöst kellene keresni és rehabilitációt emlegetni – írta –, hanem neki is »sui iuris« igazságot szolgáltatni.”⁵³ Az objektívnek tűnő megközelítés azonban csapdahelyzetet is jelentett abban a szakmai és politikai környezetben, amelyben megfogalmazódott. A rendszerváltást követő években elkerülhetetlenül és indokoltan vetődött fel 20. századi történelmünk újragondolásának és átértékelésének igénye személyekkel (nem csak Gömbössel), szervezetekkel és egyes politikai lépésekkel kapcsolatban egyaránt. Annak ellenére, hogy az 1950–1960-as években kialakított, valóban egyoldalú, ideológiavezérelt és a politikai hatalom által diktált értékeléseket az 1960-as évek közepétől fokozatosan árnyalta a történetírás – a „3 T” adta lehetőségekkel is élve. Ám – amint arra Gergely is utalt – az indokolt átértékelés gyakran a „rehabilitáció”, s annak égisze alatt a „heroizálás” vagy „deheroizálás” szándékával történt. Ez pedig a pozitív törekvés ellenére csapdahelyzetet teremtett, mert – a különböző politikai irányzatokhoz kötődő kutatók és intézmények ezáltal is orientált szemlélete miatt – a megvalósítást éppúgy befolyásol(hat)ták ideológiai megfontolások, illetve politikai érdekek, mint annak a konstrukciónak a megszületését, melyet – egyébként indokoltan – átértékelni igyekeztek.

Gergely Jenő tehát Gömbös Gyula kapcsán egy általánosabb szemléleti-módszertani problémát, a történeti emlékezet és ezáltal az emlékezetkultúra, illetve az emlékezetpolitika kérdését vetette fel. Különösen a legutóbbi években aktuális történeti évfordulók (Trianon, a második világháborús magyar részvétel, a holokauszt és annak kapcsán a német megszállás hatásai, az első világháború és a magyar politikai elit mindezekkel összefüggésben felvethető felelőssége stb.), azokhoz kapcsolódó emlékezések, események során bonthatóak ki heves viták – nemcsak politikusok, hanem történészek között is. Megkerülhetetlen tehát az ezzel kapcsolatos szakirodalom szempontjainak figyelembevétele és érvényesítése.⁵⁴ Annál is inkább, mert annak tapasztalatait egyik fontos forráscsoportunk, a bőségesen használt emlékezések, naplók kritikai elemzése során is tudjuk hasznosítani.⁵⁵

53 GERGELY 2000. 17.

54 GYÁNI 2002; GYÁNI 2007a; ROMSICS I. 2008; ORMOS 2012a.

55 Erre lásd PRITZ 2011b; *Emlékirat és történelem* 2012.

A fent említett fogalmak kiindulópontként történő használata tévútra viheti – s nagy a veszélye annak, hogy viszi is – a történezt. Ha valaki *rehabilitál* egy történelmi személyiséget, akkor nem racionálisan viszonyul a megítélendő személyhez, illetve mások róla alkotott véleményéhez, hanem emocionálisan. S ha így viszonyul hozzá, akkor gondolkodását eleve beszűkíti, egyirányú pályára irányítja. Ha ugyanis *történészként* a rehabilitálás attitűdjével kezd munkához, nem azt vizsgálja, hogy az eddigi megállapítások megfelelnek-e a valóságnak, hanem eleve elhatározza a változtatást, az átértékelést. Könnyen eshet abba a hibába, hogy nem a valóság tényeiből von le következtetést, hanem egy prekoncepcióhoz keres érveket, s e szerint válogat a történelmi tények között, illetve súlyozza azokat. Ezzel pedig megakadályozza, de legalábbis rendkívüli módon megnehezíti, hogy tárgyilagosan ítélje meg a jelenséget, vagy mások történelmi értékítéleteit.

Más aspektusból tekintve a kérdést: nem a vizsgált történelmi személyiséget illeti meg a reális értékítélet, hanem önmagunkat, a múlttal foglalkozó kutatókat, és mindenekelőtt azt a társadalmi közeget, amelynek írunk. Az érzelmi momentumoktól befolyásolt (más esetekben politikai érdekeket szolgáló) értékítéletek nem segítik a korábbi torzítások okozta zavarok felszámolását, hanem tovább növelik azokat. Nem a tisztánlátást szolgálják, hanem tovább nehezítik az olvasó tájékozódását, és végső soron a történetírás hitelét veszélyeztetik. A korabeli valóságot csak akkor közelíthetjük sikeresen, ha a források minél mélyebb ismerete alapján, azonos mércével mérünk, „sine ira et studio” ítélünk minden esetben – minden történelmi személyiség esetében –, a tőlünk telhető módon reálisan. A minősítések eltéréseinek forrása pedig nem lehet a történészeknek a megítélt személyekhez (jelenségekhez) fűződő viszonya, hanem a kutatott személyek (jelenségek) értékei közötti valós különbségek. Ennek tanulságait is figyelembe véve igyekszem a magam képét kialakítani Gömbös Gyuláról.

Ehhez azonban mérlegre kell tenni a mások – a kortársak és az utókor történészei – által alkotott portrékat is.